

OORLOGSWINTER

Jan Terlouw

Oorlogswinter

Lemniscaat Rotterdam

Wil je meer over onze boeken weten?

Ga naar www.lemniscaat.nl

Negenenzestigste druk, 2011

© Lemniscaat b.v., Rotterdam, 1972, 2003

ISBN 978 90 6069 118 2

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm, geluidsband of op welke andere wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Druk: HooibergHaasbeek, Meppel

Bindwerk: Boekbinderij Callenbach, Nijkerk

Dit boek is gedrukt op milieuvriendelijk, chloorvrij gebleekt en verouderingsbestendig papier en geproduceerd in de Benelux, waardoor onnodig milieuverontreinigend transport is vermeden.

Wat was het toch allemachtig donker.

Voetje voor voetje, met één hand tastend voor zich uit, zocht Michiel zijn weg over het verharde fietspad, dat naast het karrenpad liep. In zijn andere hand droeg hij een katoenen tas, met twee flessen melk erin. ‘Nieuwe maan én zwaar bewolkt,’ mompelde hij. ‘Hier moet de boerderij van Van Ommen zijn.’ Hij tuurde naar rechts, maar hoe hij zich ook inspande, hij zag niets. De volgende keer gá ik niet meer als ik de knijpkat niet mee krijg, dacht hij. Dan zorgt Erica maar, dat ze om halfacht thuis is. ’t Is geen doen zo.

De gebeurtenissen gaven hem gelijk. Hoewel hij niet sneller liep dan een halve kilometer per uur, stootte hij met de tas tegen een van de paaltjes die hier en daar stonden, zodat de boerenwagens niet over het fietspad konden rijden. Verdorie! Voorzichtig voelde hij met zijn hand. Nat! Een van de flessen was gebroken. Wat zonde van die kostelijke melk. Danig uit zijn humeur, maar nog behoedzamer dan eerst, ging hij verder. Mensenlief, wat zie je weinig als het zo donker is. Vijfhonderd meter van huis was hij en hij kende bij wijze van spreken iedere steen. En toch zou hij de grootste moeite hebben om voor achten binnen te zijn.

Wacht eens even, daar zag hij een uiterst flauw lichtschijnsel. Juist, het huis van Bogaard. Die namen het niet zo nauw met de verduistering. Jammer genoeg hadden ze niet veel meer om te verduisteren dan het licht van een kaars. Enfin, er waren nu geen paaltjes meer tot de straatweg, wist hij, en als hij eenmaal daar was, ging het gemakkelijker. Daar waren meer huizen en op de een of andere manier kwam er toch meestal wel wat licht uit. Jasses, er droop melk in zijn klomp. Liep daar iemand? Onwaarschijnlijk, ’t was op slag van achten. En om acht uur mocht er niemand meer op straat zijn. Hij voelde dat hij ander weg-

dek onder zijn voeten kreeg. De straatweg. Nu rechtsaf en oppassen dat hij niet in de sloot terecht kwam. Zoals hij al gedacht had, ging het nu beter. Heel, heel vaag zag hij de omtrekken van de huizen. De Ruitter, juffrouw Doeven, Zomer, de smederij, het gebouwtje van het Groene Kruis, hij was er bijna.

Ineens flitste vlak voor zijn neus een felle elektrische zaklamp aan en scheen recht in zijn ogen. Hij schrok zich lam.

‘Es ist over achten,’ zei een stem in gebroken Nederlands. ‘Tek neem je gefangen. Was draagt du da in je hand? Handgranaten?’

‘Doe die rotlamp uit, Dirk,’ zei Michiel. ‘En je hoeft me niet zo te laten schrikken.’

Ondanks de verdraaiing had hij de stem herkend van de zoon van hun buurman. Dirk Knopper hield op zijn manier van een geintje. Hij was eenentwintig jaar en voor de duivel nog niet bang.

‘Door een beetje schrik word je gehard,’ zei hij. ‘Trouwens, ’t is inderdaad na achten. De eerste de beste Duitser kan je doodschieten als een gevaar voor het Grote Duitse Rijk, heil Hitler.’

‘St! Schreeuw die naam niet zo over straat.’

‘Ach wat,’ zei Dirk luchtig, ‘onze bezetters horen hem graag.’

Ze liepen samen op. Dirk hield zijn hand voor de lantaarn, zodat er maar een klein straaltje licht doorkwam. Maar voor Michiel leek het helder dag. Hij zag nu de kant van de weg en dat was een ongekende weelde.

‘Hoe kom jij eigenlijk aan een elektrische lamp en vooral: hoe kom je aan de batterij?’

‘Gejat van de moffen.’

‘Ga weg,’ zei Michiel ongelovig.

‘Serieus. We hebben twee officieren bij ons ingekwartierd, dat weet je toch? Van de week had er een, die dikke, weet je wel, een kartonnen doos met wel tien van dit soort lampen op zijn kamer staan. Nou ja, *zijn* kamer, *onze* kamer bedoel ik. Toen heb ik er een achterovergedrukt.’

‘Ga je dan in hun kamer?’

‘Ja, wiedes. Iedere dag ga ik even poolshoogte nemen, als ze weg zijn. Geen centje pijn. De enige voor wie ik moet oppassen is mijn vader. Die is zo bang als een wezel. Als hij wist dat ik deze lamp had, deed hij vannacht geen oog dicht. Nou ja, dat doet hij toch al niet vanwege Rinus de Raat. Ajuus hoor, kun je ’t zien?’

‘Ja, ik vind het wel. De groeten!’

Met zijn klompen knerpend over het grint liep Michiel de voortuin door. Hij was blij dat Dirk niet had gezien dat er een fles was gebroken. Hij zou er zeker het nodige commentaar op hebben gekregen.

Binnen was de carbidlamp nog in de kracht van zijn leven. Dat was altijd zo aan het begin van de avond, als vader hem nog maar kort geleden had gevuld. Dat vullen was een vervelend werkje, want carbid stinkt vreselijk. Maar als het ijzeren potje eenmaal gesloten was en de vlam aan de spitse tuit aangestoken, rook je het niet meer. Dan gaf hij licht dat niet eens zoveel slechter was dan dat van een kleine elektrische lamp. Helaas, na een paar uur werd het licht zwakker en na half tien was er nog maar een klein blauw vlammetje over, net genoeg om niet over de meubels te vallen.

Michiel wilde ’s avonds ontzettend graag lezen. De hele dag was er volop licht, maar dan had hij geen tijd. ’s Avonds hād hij tijd en dan was er geen licht. Hij had achttien vergeelde boeken van Jules Verne in zijn vaders boekenkast ontdekt en die moesten met alle geweld gelezen worden. In het begin van de avond ging het nog wel op een paar meter afstand van de lamp, maar later kon je de letters alleen onderscheiden als je het boek vlak bij het blauwe vlammetje hield. En dat kon hij de anderen niet aandoen, zeker niet als er gasten waren. En die waren er bijna altijd.

Ook nu zat de kamer vol. Behalve vader, moeder, Erica en Jochem onderscheidde Michiel ten minste tien mensen. Geen van hen kende hij, zo op het eerste gezicht, behalve oom Ben. Moeder leidde hem de

kring rond. Er waren een meneer en mevrouw Van der Heiden, bij wie hij vroeger nog op schoot had gezeten, naar ze zeiden. Ze kwamen uit Vlaardingen, dus het kón, want in Vlaardingen was hij geboren. Dan was er een heel oude dame met rimpeltjes, die zei dat ze zijn tante Gerdien was en die waarachtig een kus wilde hebben. Hij wist niet dat hij een tante Gerdien rijk was. Moeder legde uit dat ze een achterachter-nicht van vader was en dat vader het goeie mens twintig jaar geleden voor het laatst had gezien. Dat ‘goeie mens’ zei ze natuurlijk een beetje anders. Er waren twee onduidelijke dames die riepen, dat hij zo groot was geworden, er was een zelfverzekerd meneertje, die het bestond om ‘broer’ tegen hem te zeggen, ondanks zijn bijna zestien jaar, en zo nog een paar. Op het ‘broer-meneertje’ na schenen ze allemaal precies te weten wie hij was.

‘Ze hebben hun huiswerk goed gedaan,’ mompelde Michiel. Deze mensen kwamen allemaal uit het westen van het land. Door de honger werden ze naar het oosten en noorden gedreven. Want het was het begin van de winter 1944-’45 en dus oorlog. Er was in de grote steden bijna niets meer te eten. Vervoer was er ook niet, dus liepen ze. Soms tientallen, vaak honderden kilometers. Met karretjes, kindervagens, fietsen zonder banden, met de gekste toestellen trokken ze over de wegen. En om acht uur moest de straat leeg zijn. Wat was het dan belangrijk om kennissen te hebben die ergens langs de route woonden. Michiels ouders hadden er geen idee van gehad dat ze zoveel mensen kenden, of liever, dat zoveel mensen hén kenden.

Avond aan avond, om een uur of zeven, werd er vele malen gebeld. Dan stond er bijvoorbeeld een onbekend persoon op de stoep die stralend riep: ‘Hallo zeg, hoe is het met jullie. Herken je me niet? Miep, uit Den Haag. Ik heb zó dikwijls aan jullie gedacht.’ Je zou erom lachen als het niet zo doodzielig was. Want Miep bleek dan een dame te zijn die vader en moeder één keer als mevrouw Van Druten hadden ontmoet bij een wederzijdse kennis. Maar als je dan zag dat Miep ondervoed was, dat ze aan het eind van haar krachten was, dat ze hele-

maal uit Den Haag was komen lopen op versleten gymnastiek-schoenen, en dat allemaal om een paar kilo aardappels uit Overijssel te halen voor de kinderen van haar dochter, dan zei je: ‘Natuurlijk, tante Miep, zal ik maar zeggen, kom toch binnen, hoe is het ermee,’ en dan gaf je haar een kop erwtensoep en een plaatsje bij de carbid-lamp en een bed, of ten minste een matras op de grond, voor de nacht. Toen Michiel de hele kring had gegroet, wenkte hij zijn moeder mee naar de keuken. Voor dat soort uitstapjes was de knijpkat beschikbaar. De knijpkat was een soort fietsdynamo, die je met de hand kon aandrijven door een hendel op en neer te bewegen. Er kwam een redelijk straaltje licht uit, maar je kreeg er wel een lamme duim van. ‘Het spijt me, moeder, ik heb een fles gebroken.’

‘Hè jakkes, jongen, wat onvoorzichtig nou.’

Michiel liet de knijpkat rusten en lichtte het verduisteringsgordijn op. Een inktzwart gat.

‘Er is geen maan en ik had de knijpkat niet,’ zei hij verontschuldigend. Hij liet het gordijn weer zakken en begon plichtmatig zijn duim op en neer te bewegen, zodat ze weer iets konden zien. Moeder wilde dat ze zich dat zinnetje niet had laten ontvallen. Ze streek even over zijn haar. Hij doet het werk van een man, dacht ze. Hij gaat moederziel alleen door het pikkeduister melk halen, iets wat ik misschien niet zou durven, in ieder geval niet zou kunnen. En ik maak hem verwijten.

‘Neem me niet kwalijk, Michiel,’ zei ze. ‘Het viel me uit de mond. Je kunt er niets aan doen. Ik dacht aan al die mensen binnen, die koffie moeten hebben.’

Koffie was natuurlijk sterk overdreven. Wat er gedronken werd, was surrogaat met een bruin kleurtje, waar de warme melk iets van moest maken.

‘Ik kan niet nog eens gaan,’ zei Michiel. ‘t Is over achten. Als u even bijlicht, zal ik de scherven uit de tas halen.’

‘Laat maar zitten tot morgen. Wil je de andere fles er even uithalen? Dank je. Hoe is het eigenlijk gebeurd?’

‘Tegen een paaltje, in de buurt van Van Ommen. In het steelpannetje?’
‘Ja, laat mij het maar doen.’

Michiel nam de knijpkat weer over en even later gingen ze terug naar de huiskamer, waar de melk werd gewarmd op de plattebuiskachel. Die kachel werd gestookt met houtblokken. Kolen waren er allang niet meer.

Toen de koffie was gedronken, begonnen de gasten te vertellen over het leven in de grote steden. Honger, kou en angst voor arrestaties, daar ging het vooral over. Alles was schaars. Alles was onzeker. Iedereen had wel een verhaal over een familielid dat had moeten onderduiken of een vriend die naar een concentratiekamp was gesleept of over een huis dat door een bom was verwoest. Daarna kwamen de geruchten over de stand van de oorlog, over de Amerikaanse generaal Patton, die zo goed opschoot aan het westelijk front en over verliezen die de Duitsers leden aan het Russische front, naar men zei.

En dan moppen over de oorlog. Anton Mussert, leider van de pro-Duitse NSB, was met zijn tante getrouwd, beweerde men. Meneer Van der Heiden wist te vertellen dat er een film was vertoond waarop Mussert voorkwam. Iemand voor in de zaal had geroepen: ‘Anton!’, en toen had iemand achter in de zaal met een hoog stemmetje geantwoord: ‘Ja, tante.’ Van zo’n verhaal genoten alle aanwezigen. En oom Ben zei: ‘Hebben jullie gehoord van de weddenschap tussen Goering, Goebbels en Hitler wie het langst bij een bunzing in één ruimte kon blijven. Eerst probeert Goering het. Na een kwartier komt hij kokhalzend naar buiten. Dan Goebbels. Hij houdt het een half uur uit. Ten slotte gaat Hitler het hok in. Vijf minuten later komt de bunzing naar buiten!’ Door alle spanning en narigheid waren zulke eenvoudige grapjes voldoende om het hele zenuwachtige gezelschap in de lach te doen schieten.

De carbidlamp was bijna dood. Met brandende stompjes kaars schuifelde iedereen naar zijn bed of zijn matras op de grond. Michiel controleerde even of er aanmaakhoutjes voor de kachel waren voor de volgende dag. Een stukje kaars was niet meer te vinden en zijn moeder had de knijpkat. Op de tast klom hij naar zijn zolderkamertje, kleepte zich uit en dook zijn bed in. Heel in de verte bromde een vliegtuig.

‘Rinus de Raat,’ mompelde Michiel. ‘Ik hoop dat ’ie uit de buurt blijft.’ Daarna viel hij in slaap en wist van niets meer, die hele zestienhonderdelfde nacht van de Duitse bezetting.

Toen het Duitse leger, op bevel van de grote Führer Adolf Hitler, op 10 mei 1940 Nederland en België binnenviel, was Michiel van Beusekom elf jaar. Hij wist nog hoe de radio spannende berichten uitzond over parachutetroepen, die werden uitgeworpen boven Ypenburg, herhaal boven Ypenburg, en boven Waalhaven, herhaal boven Waalhaven. De hele dag door trokken Nederlandse soldaten te paard door het dorp, die grappen maakten tegen de meisjes en die er allesbehalve heldhaftig uitzagen. Michiel had toen bij zichzelf besloten, dat oorlog een heerlijke, opwindende gebeurtenis was en hij hoopte dat het lang zou duren.

Nou, dat heeft hij geweten. De eerste twijfel kwam al na vijf dagen. Toen gaf het Nederlandse leger de ongelijke strijd op. Vader trok wit weg toen hij het bericht via de radio hoorde en moeder hilde. Daarna kwam de zorg over de jongens van het dorp die in het leger waren. In totaal waren dat er veertien. Van acht van hen kwam al gauw bericht dat ze ongedeerd waren. Van drie anderen kwam dat bericht enkele dagen later ook. Maar van de drie overigen hoorden ze niets. Dat waren Gerrit, de zoon van de bakker, Hendrik Bosser, een boerenzoon, en de zoon van hun tuinman, die witte Maas werd genoemd, omdat hij zo'n witte kuif had. Michiel weet nog als de dag van gisteren, dat hij een hele tijd op de kruiwagen naar de vader van witte Maas heeft zitten kijken, hoe die aan het werk was in de tuin. Hij zei niets – hij werkte gestaag door. Een week later werkte hij ook nog gestaag door, nadat bekend was geworden dat Gerrit en Hendrik terecht waren.

Gerrit had gevangen gezeten. Zijn dikke hoofd glom van pret toen hij vertelde hoe een Duitse officier vol verbazing op de sproeten had gewezen, die zijn gezicht van onder tot boven bedekten.

‘Dat zijn de roestige uiteinden van mijn stalen zenuwen,’ had hij geantwoord, en door dat antwoord leek het alsof we de oorlog toch niet helemaal hadden verloren. Hendrik Bosser had gewoon vergeten een berichtje naar huis te sturen. Maar witte Maas was begraven bij de Grebbeberg. Zijn vader wiede de tuin van burgemeester Van Beusekom en zei niets.

Ja, toen al, zo kort na die 10^e mei 1940, had de jonge Michiel begrepen dat zijn wens een domme wens was en dat de oorlog beter vandaag kon aflopen dan morgen. Maar dat kon je net denken. Vier jaar en vijf maanden duurde het nu al en ’t was steeds erger geworden. Weliswaar waren afgelopen juni in Frankrijk de Amerikanen en de Engelsen geland en waren ze bezig de Duitsers terug te drijven – ze waren al gevorderd tot het zuidelijk deel van Nederland – maar over de rivieren waren ze niet gekomen. Ze hadden het geprobeerd, bij Arnhem. Helaas, de slag om Arnhem was door de Duitsers gewonnen. En nu lag er een winter voor de deur. Een pikzwarte winter. De Duitse bezetter, die heel goed wist dat hij aan het verliezen was, hield huis als nooit tevoren. Bijna alles wat eetbaar was werd in beslag genomen en naar Duitsland vervoerd. In de grote steden brak hongersnood uit. In de lucht hadden de Duitsers niets meer te vertellen. Amerikaanse en Engelse jagers vlogen rond en schoten op ieder vervoermiddel dat ze zagen. Zo dwongen ze de Duitsers om alle transport ’s nachts te doen, in het pikkedonker, en dat was niet bepaald gemakkelijk.

Het dorp de Vlack, waarvan Michiels vader burgemeester was, lag aan de noordrand van de Veluwe, dicht bij Zwolle. Maar tussen de Vlack en Zwolle stroomde nog de IJssel, en dat was erg belangrijk. Want over de IJssel lagen twee bruggen, een voor de auto’s en een voor de trein. De geallieerden deden hun uiterste best om die bruggen kapot te gooien. Ieder ogenblik werd er gebombardeerd. Een vernielde brug zou het Duitse vervoer ernstig belemmeren.

Behalve voor verkeer hadden de bruggen nog een functie. Je kon er zo

gemakkelijk de mensen aanhouden en hun papieren controleren. Je kon er jonge mannen arresteren en ze naar Duitsland sturen om ze daar te laten werken in een wapenfabriek. Je kon er onderduikers snappen, die geen geldig persoonsbewijs hadden. Een fijne fuik, die IJsselbrug, vonden de Duitsers.

En daarom stopten er nogal eens mensen in de Vlank om te informeren of ze veilig de brug over konden en hoe scherp er gecontroleerd werd. Van de burgemeester was bekend, dat hij geen vriend was van de Duitsers. Zodoende was het meestal een drukte van belang bij de Van Beusekoms.

De ochtend na die avond met de gebroken fles stond Michiel om halfacht op. Veel eerder had geen zin, in verband met de duisternis. Hij dacht dan ook dat hij de eerste zou zijn, maar nee. Oom Ben was al bezig de kachel aan te maken.

Oom Ben was geen echte oom. Erica, Michiel en Jochem noemden hem zo, omdat hij dikwijls kwam. Meestal bleef hij een paar dagen. Van bijna iedereen zou dat vervelend zijn geweest, in verband met het voedsel. Dat gold niet voor oom Ben. Die wist altijd iets op te scharrelen. De vorige keer had hij zelfs een half onsje vooroorlogse thee voor moeder meegebracht en een echte sigaar voor vader.

‘Goeie morgen, oom Ben.’

‘Ha, Michiel. Ik heb je nodig, kerel. Ik moet vandaag een half of liefst een heel mud aardappelen op de kop tikken. Weet jij een adresje?’

‘We zouden bij Van de Bos kunnen proberen. Die woont nogal achteraf, een dik half uur fietsen hier vandaan. Omdat hij zo ver van de grote weg zit, heeft hij niet veel aanloop. Ik ga wel met u mee er naar toe.’

‘Graag.’

Het begon lekker warm te worden in de kamer. De kachel brulde van enthousiasme. Wantrouwig keek Michiel ernaar. Het halfnatte hout, waarmee ze het meestal moesten doen, kon zo goed niet branden. Hij lichtte het deksel van de antieke, eikenhouten kist op. Zie je wel: leeg.

Oom Ben had glashard alle wanhoopshoutjes in de kachel gestopt. ‘U hebt de wanhoopshoutjes gebruikt,’ zei Michiel verontwaardigd.

‘De wát?’

‘De wanhoopshoutjes.’

‘Wat zijn dat?’

‘De dunne, droge aanmaakhoutjes uit de kist. Weet u, af en toe wordt moeder wanhopig. Dat is als de kachel dreigt uit te gaan net voordat het eten gaar is. Dan mag ze de houtjes uit deze kist gebruiken. Vader en ik hakken ze om beurten, heel dun, en spreiden ze uit achter de kachel tot ze kurkdroog zijn.’

Oom Ben keek schuldbewust.

‘Ik zal hoogstpersoonlijk zorgen dat de kist weer vol komt.’

Michiel knikte. Daar doe je een uur over, vriend, dacht hij, maar hij zei niets. Hij bood ook niet aan om het voor zijn oom te doen. Wie roekeloos omsprong met de wanhoopshoutjes moest daarvan zelf de wrange vruchten maar plukken.

Van lieverlee kwamen de gasten uit hun bedden. Ze kregen twee klei-ge boterhammen en een bordje karnemelkse pap. Daarna bedankten ze mevrouw Van Beusekom hartelijk en vertrokken; sommigen naar het noorden, waar ze een mud rogge of een zak aardappelen zouden kunnen kopen – anderen naar het westen, naar huis, waar hun familieleden met van honger opgeblazen buiken op hen zaten te wachten. Toen ook de huisgenoten hun ontbijt ophadden, vroeg oom Ben aan Michiel of hij nu meeging naar die Van de Bos. Michiel keek eens veelbetekenend naar de wanhoopshoutjeskist en zei, dat hij eerst even naar Wessels moest met een paar konijnen. Oom Ben berustte, zocht een bijl, en begaf zich naar het hakblok achter de schuur. Michiel voerde zijn dertig konijnen, koos er drie uit, woog ze en vertrok naar Wessels, vastbesloten ten minste vijftien gulden voor zijn handeltje te vangen.

Michiel was al maanden niet meer naar school geweest. Officieel was hij overgegaan naar de vierde klas van het lyceum in Zwolle, maar hij

kon er niet meer komen. De eerste dag na de zomervakantie had hij het nog geprobeerd met de trein. Dat was een mooie tocht geworden. Bij Vlankenerbroek was een vliegtuig over de trein komen cirkelen. De trein was gestopt en alle passagiers waren uitgestapt en een eind het bouwland ingevlucht, terwijl de Engelse jager laag over hun hoofden raasde. Maar de Engelse en Amerikaanse piloten waren er niet op uit Nederlandse burgers dood te schieten. Ze wilden alleen alle vervoermiddelen van de Duitsers uitschakelen.

Toen de passagiers ver genoeg weg waren, dook de jager een paar maal laag over de locomotief en doorzeefde die met kogels.

En daarmee waren de tochten naar Zwolle afgelopen. Met de fiets ging het ook niet, want er waren geen luchtbanden te krijgen. En om nu iedere dag zo'n eind op houten banden te gaan... Bovendien vonden Michiels ouders het te gevaarlijk.

Niet naar school dus, beslisten ze. Dat was een van de weinige dingen die ze nog voor hun zoon beslisten. Voor het overige was hij vrijwel zelfstandig. Dat kwam door de oorlog. Hij trok erop uit en kwam terug met boter, eieren en spek. Hij werkte bij de boeren. Hij dreef zijn eigen handeltje. Hij repareerde voor de trekkers uit de stad de kadu-ke kruiwagens, karretjes en rugzakken. Hij wist enkele joodse onderduikers te zitten. Hij wist vrij precies wie een clandestiene radio had. Hij wist dat Dirk bij de geheime ondergrondse strijdkrachten was aangesloten. Het was niet erg, dat hij van deze gevaarlijke dingen op de hoogte was. Hij was van nature gesloten en hij had er geen behoefte aan om over wat hij wist te kwebbelen.

Toen hij terugkwam van Wessels, zeventien gulden rijker, trof hij bij het hek van hun tuin Dirk, de buurjongen.

‘Môge.’

‘Ik moet je spreken,’ zei Dirk. ‘Onder vier ogen.’

‘Kom even mee naar de schuur. Wat is er aan de hand?’

Maar Dirk zweeg tot ze in de schuur waren.

‘Kan niemand ons hier horen?’ vroeg hij toen.

‘Welnee, joh, er is hier niemand. ’t Is hier zo veilig als wat,’ zei Michiel.

‘Trouwens, iedereen bij ons thuis is te vertrouwen. Wat heb je?’

Dirk keek een stuk ernstiger dan zijn gewoonte was.

‘Zweer dat je er niemand iets van zult vertellen.’

‘Ik zweer,’ zei Michiel.

‘Vanavond,’ zei Dirk, ‘overvallen we met drie man het distributiekantoor in Lagezande.’

Lagezande was een dorp op zes kilometer afstand van de Vlack.

Michiel kreeg er een vreemd gevoel van in zijn maag, dat hij op de hoogte werd gesteld van de plannen voor een overval, maar hij deed alsof hij het doodgewoon vond.

‘Waarom overvallen jullie een distributiekantoor?’

‘Kijk eens,’ legde Dirk uit, ‘er zitten hier in de buurt een heleboel onderduikers. Die krijgen natuurlijk geen bonnen toegewezen voor brood, suiker, kleding, tabak, enzovoorts.’

Je moet weten dat je bijna niets kon kopen als je geen bonnen had. Alles was op de bon, zoals dat heette.

‘Ik snap het,’ zei Michiel.

‘Goed,’ zei Dirk. ‘We overvallen het distributiekantoor, nemen alle bonnen mee, en verdelen die onder de mensen die onderduikers in huis hebben.’

‘Hoe kom je in de brandkast?’

‘Ik neem aan, dat meneer Van Willigenburg die keurig voor me openmaakt.’

‘Wie is meneer Van Willigenburg?’

‘De directeur. Die man is van het goeie soort. Ik weet dat hij vanavond overwerkt. Wij gaan er heen en dwingen hem de brandkast te openen en ons de nieuwe bonkaarten te overhandigen. Ik reken erop dat hij niet erg zal tegenspartelen.’

‘Wie zijn *we*?’

‘Dat gaat je niet aan.’

Michiel grijnsde. Dirk zou daar gek zijn en namen gaan noemen.

‘Waarom vertel je me dit allemaal?’

‘Luister, Michiel. Ik heb hier een brief. Als er iets mis mocht gaan, moet jij die brief aan Bertus van Gelder geven. Wil je dat doen?’

‘Aan Bertus Hardhorend? Zit die ook in het verzet?’

‘Je moet niet zoveel vragen. Jij geeft die brief aan Bertus. Dat is alles. Oké?’

‘Natuurlijk. Je denkt toch niet dat er iets misgaat?’

‘Nee, dat denk ik niet. Maar je kunt nooit weten. Heb je een plek om de brief te verbergen?’

‘Jawel. Geef maar hier.’

Dirk haalde een envelop van onder zijn trui te voorschijn. Hij was dichtgeplakt en er stond niets op geschreven.

‘Waar verstop je hem?’

‘Dat gaat jou niet aan.’

Dirk grijnsde op zijn beurt.

‘Morgen kom ik hem terughalen,’ zei hij.

‘Oké. Laat je niet pakken, Dirk.’

‘Nee, hoor. Zorg goed voor de brief. Ajuus.’

‘Ajuus.’

Fluitend liep hij de schuur uit. Michiel opende de deur die toegang gaf tot het binnenhok van de kippen. Hij haalde het stro uit het vierde leg-hokje van rechts. Het plankje op de bodem zat los. Hij tilde het half op en schoof de brief eronder. Daarna bracht hij alles terug in de oude toestand. ‘Die vinden ze niet,’ dacht hij bij zichzelf. Hij liep naar zijn zolderkamertje en schreef voor de zekerheid met potlood 4 R op het houten beschot van zijn bed. Vierde van Rechts. Niet dat hij het zou vergeten, maar je kon nooit weten. Ziezo, dat was geregeld. Wat nu? O ja, met oom Ben naar Van de Bos. Hij ging naar beneden en kwam oom Ben tegen, die met een arm vol wanhoopshoutjes op weg was naar de kamer. Met een olijk gezicht zei hij: ‘Is de baas tevreden over me?’

‘Eerste klas werk,’ prees Michiel. ‘Zullen we gaan? U mag vast vaders fiets wel lenen.’

‘Heb ik al gevraagd,’ zei oom Ben. ‘Is in orde. Heb jij nog een berijdbaar vehikel?’

‘Eén massieve en één houten band,’ zei Michiel opgewekt. ‘Het hobbelt, maar we rijden.’

‘Goed zo. Afmars dan.’

Onderweg vertelde oom Ben over het ondergrondse verzet in Utrecht, waar hij bij betrokken was.

‘Onze belangrijkste taak is het organiseren van ontsnappingswegen,’ zei hij.

‘Ontsnappingen uit de gevangenis? Is dat mogelijk?’

‘Nee, niet uit de gevangenis, ofschoon daarvan ook mooie staaltjes zijn vertoond. Ik bedoel: het land uit. Bijna dagelijks worden er Engelse en Amerikaanse vliegtuigen neergeschoten. Als de piloten zich kunnen redden, verbergen ze zich en proberen contact te krijgen met de ondergrondse beweging. Wij doen ons best die piloten naar Engeland te krijgen. Hetzij met schepen, die ’s nachts de havens uitgesmokkeld worden, hetzij over land, via Spanje.’

Een laag over hun hoofden scherend vliegtuig maakte het even onmogelijk elkaar te verstaan. Daarna vervolgde oom Ben: ‘Er zijn verzetsgroepen die Duitse officieren neerschieten. Dat vind ik bijzonder onverantwoordelijk. Je bereikt ermee, dat de moffen gijzelaars oppakken, willekeurige burgers, en die zonder vorm van proces doodschieten.’ Michiel knikte. Op die manier was een collega van zijn vader uit een gemeente in de buurt vermoord, nog niet zo lang geleden.

‘Lukt het vaak, die ontsnappingen uit het land?’ vroeg hij.

‘Helaas worden ze nogal eens ingerekend onderweg. Ze gaan dan naar een krijgsgevangenkamp. Maar als er een Nederlandse burger bij wordt gesnapt, gaat die onverbiddelijk tegen de muur. Natuurlijk pas nadat ze hem zolang hebben geslagen tot hij alle contactadressen heeft verraden. Je begrijpt dat we daarom proberen het zó te organiseren,

dat de verschillende schakels onderweg zo min mogelijk van elkaar weten.’

‘Loopt u zelf veel gevaar?’

‘Nee, hoor, niet zoveel. Mijn afdeling is het vervalsen van papieren. Ik heb daarvoor contact met een paar onderduikers, die er meesters in zijn. Volgens mij moeten ze na de oorlog in de valsmunterij. Dan kunnen ze schatten verdienen,’ grijnsde oom Ben.

Het viel niet mee om een gesprek te voeren boven het geratel van Michiels houten band uit. Bovendien moesten ze rechtsaf slaan, een zandweg op, of beter gezegd, een karrenpad met een verharde strook voor rijwielen ernaast. Daar konden ze niet meer naast elkaar fietsen. Omdat Michiel de weg wist, ging hij voor.

Boer Van de Bos was bereid oom Ben een halve zak rogge te verkopen voor de redelijke prijs van 20 cent per kilo. Veluwse boeren waren in de oorlog geen uitbuiters. Strikt genomen was het een onrechtmatige daad, want de boeren moesten hun hele oogst afdragen aan de boerenbond, die natuurlijk door de Duitsers werd gecontroleerd. Van de Bos keek oom Ben ook wel even argwanend aan, maar omdat de zoon van hun honderd percent betrouwbare burgemeester erbij was, aarzelde hij toch niet.

‘Fijne lui, die boeren hier,’ zei oom Ben, terwijl ze terugfietsten.

‘Ja, ja,’ zei Michiel. ‘Nu zijn ze goed. Maar voor de oorlog scholden jullie stadsmensen ze voor strontboeren en wat niet al.’

‘Ik niet hoor. Ik heb boeren altijd hoog in de pet gehad.’

De dag verliep verder rustig. Er werd wat geschoten in de verte, bij de IJssel, maar dat was zo gewoon dat niemand er acht op sloeg. Michiel verzorgde de kippen en de konijnen, bracht voor zijn vader een brief naar een van de wethouders (de telefoon deed het niet meer), hielp een voorbijkomende trekker, wiens karretje vol aardappelen instortte. Kortom, hij maakte zich verdienstelijk. Diep in zijn binnenste kankerde een vaag gevoel van ‘ik wou dat het alvast morgen was’. Dat zat ’m in die overval van Dirk. Niet dat het zo gevaarlijk was. Zulke over-

valletjes gebeurden geregeld, maar toch... Het werd avond en het huis vulde zich zoals gewoonlijk met halve vreemdelingen. Tussen negen en tien uur was er een aanhoudend gebrom van vliegtuigen in de lucht. Amerikaanse bommenwerpers, op weg naar Duitsland, wisten ze.

‘Dat kost weer duizenden eenvoudige burgers het leven,’ zuchtte mevrouw Van Beusekom, maar haar man en Erica en Michiel konden zich er niet druk om maken.

‘Eigen schuld,’ zei de burgemeester hard. ‘*Zij* zijn deze afschuwelijke oorlog begonnen. *Zij* hebben het eerst open steden gebombardeerd, Warschau en Rotterdam. Leer om leer.’

‘Daar heeft het kleine meisje in Bremen, dat misschien op dit moment een bomscherf in haar been krijgt, part noch deel aan,’ zei mevrouw Van Beusekom. ‘Oorlog is vreselijk.’

Het beeld van een meisje met een bomscherf in haar been, daar hadden ze niet zo gauw van terug. Het gebrom stierf weg.

Ook de carbidlamp gaf langzaam de geest. Michiel liep naar buiten en tuurde naar het huis van de burens. Hij zag of hoorde niets. ‘Dirk is natuurlijk allang binnen,’ probeerde hij zichzelf gerust te stellen. Hij wilde net weer in huis gaan, toen hij een auto hoorde aankomen. Instinctief drukte hij zich tegen de muur. Snel reed de auto niet. Dat kon ook niet met de dunne streepjes licht die uit de verduisterde koplampen kwamen. Tot zijn grote schrik hoorde Michiel, dat de auto stopte voor het huis van Knopper. Een zaklantaarn flitste aan. Nog dichter drukte hij zich tegen de muur. Kennelijk liepen er een paar mannen door de voortuin van Dirks huis. Ja hoor, er werd zo hard aan de bel gerukt, dat hij het duidelijk kon horen. Ook werd er met een laars tegen de deur geschopt.

‘Aufmachen.’

Aan dat bevel tot openmaken van de deur werd blijkbaar voldaan, want Michiel hoorde de onzekere stem van Dirks vader en enig geschreeuw in het Duits dat hij niet kon verstaan. De soldaten gingen naar binnen en het werd stil.

Fout. Foute boel, dacht Michiel onthutst. Dirk is gesnapt, of misschien weten ze dat hij aan de overval heeft deelgenomen. Het hart klopte hem in de keel.

De achterdeur ging voorzichtig open en meneer Van Beusekom riep zachtjes de nacht in: ‘Michiel, ben je nog in de schuur?’

‘Ik ben hier,’ fluisterde Michiel, die nog geen halve meter van zijn vader afstond, zodat de burgemeester zich half doodschrok. Hij maakte een vreemd geluid, zo iets als ‘argt’.

‘Ssst.’

‘Wat doe je hier in vredesnaam?’

‘Er is huiszoeking bij Knopper.’

Michiels vader luisterde. Geen geluid drong door de stilte. Ja toch, heel in de verte blafte een hond,

‘Hoe kom je daarbij?’

‘Ik heb ze net binnen zien gaan. Ze schopten tegen de deur.’

‘Ik kan me niet voorstellen, dat Knopper ooit iets tegen de Duitsers zou durven ondernemen. Trouwens, ze hebben inkwartiering. Of zouden ze huis aan huis doorzoeken?’

‘Nee,’ zei Michiel. ‘Ze reden heel doelbewust naar Knopper toe.’

De burgemeester dacht na.

‘Zou het om Dirk begonnen zijn? Hij heeft een bewijs van onmisbaarheid voor zijn werk. Hij is vrijgesteld van werken in Duitsland. Zou hij soms in de ondergrondse zitten?’

Michiel moest op het puntje van zijn tong bijten om zijn vader niet te vertellen over het distributiekantoor in Lagezande en over het briefje dat hij had verstoppt. Maar hij hield zijn mond. Ook zijn vader zweeg. Beiden waren in gedachten verdiept.

Plotseling ging de deur van het huis van Knopper weer open. De mannen kwamen naar buiten en liepen naar de auto. Voor zover Michiel en zijn vader konden nagaan, voerden ze niemand mee. Maar mevrouw Knapper stond in de deuropening, dat konden ze in het vage lichtschijnsel zien, en ze jammerde: ‘Schiet hem niet dood. Hij is mijn

enigst kind. Schiet hem niet dood.’ De portieren sloegen dicht en de auto reed weg.

‘Ik ga er even heen,’ zei de burgemeester. ‘Zeg jij het tegen moeder?’
‘Goed.’

Michiel ging naar binnen. De gasten waren naar bed, maar moeder redderde nog wat in de keuken bij het licht van een kaars. Hij vertelde wat ze hadden gezien.

‘Ik wacht tot vader terug is,’ zei hij.

‘Dat begrijp ik,’ zei moeder. ‘Maar ga je dan wel vast uitkleden.’ Op de tast liep Michiel naar boven. Toen hij de trap naar de zolder opliep, zag hij tot zijn verbazing dat er een zwak lichtschijnsel uit zijn kamer-tje kwam.

‘Schrik niet,’ zei een stem. ‘Ik ben het.’

Het was de stem van oom Ben.

‘Wat bent u in vredesnaam aan het doen?’

‘Ik was op zoek naar een Engels woordenboek,’ fluisterde oom Ben, ‘en ik heb het gevonden ook, op jouw boekenplank. Ik moet een briefje schrijven aan een van mijn relaties, maar mijn Engels is wat versleten aan de randjes. ’s Kijken, ja, hier heb ik het. *Dynamiet*. Ach, natuurlijk, gewoon *dynamite*. Wat dom van me. Nou, bedankt hoor. Welterusten.’

‘U mag het woordenboek wel zolang meenemen. Ik heb het toch niet nodig, nu ik niet naar school kan. En in het dagelijks leven heb ik meer aan mijn Duitse woordenboek, helaas.’

‘Nee hoor, dat is niet nodig. Maar in elk geval bedankt.’

Oom Ben verdween naar het voorkamertje op de eerste verdieping, waar hij gewoonlijk sliep. Michiel stak zich in zijn pyjama en ging toen bij zijn moeder in de keuken zitten wachten. Lang duurde het niet. Vader kwam binnen met een bedrukt gezicht.

‘Dirk zou hebben deelgenomen aan een overval op het distributiekantoor in Lagezande. Ze zeggen dat ze hem gepakt hebben. Een van de andere overvallers schijnt te zijn doodgeschoten. Het huis bij Knop-

per is doorzocht, niet al te grondig, voor zover ik kon nagaan, maar ze hebben niets gevonden. Knopper en zijn vrouw zijn erg overstuur.’ ‘Ik kan het me voorstellen,’ zuchtte mevrouw Van Beusekom. ‘Wat staat Dirk nu te wachten?’

De brief zeurde de hele nacht door Michiels hoofd. Soms droomde hij, soms waakte hij, maar de brief was voortdurend in zijn gedachten. Het leek alsof dat stukje papier Dirk zou kunnen redden. Wie zou nu graag in Dirks schoenen staan? Gevangene zijn van de Duitsers was een ramp – vooral als ze dachten dat je iets wist en dat uit je wilden krijgen. Ik moet me morgenochtend zo normaal mogelijk gedragen, dacht Michiel. Niemand mag vermoeden dat ik ergens speciaal heen moet. Niemand mag zien dat ik naar Bertus Hardhorend ga. Ik moet buitengewoon voorzichtig zijn. Hij meende dat hij geen oog dichtdeed, maar toch nog onverwacht was het ochtend. Hij deed de gebruikelijke werkjes en pas om een uur of tien haalde hij onopvallend de brief uit het leghokje. Helemáál onopvallend was het niet, want hij moest er een leggende kip voor verjagen en die maakte een misbaar alsof hij, pardon zij, aan het spit moest. Maar goed, uit het gekakel van een kip zou toch niemand iets kunnen afleiden. Hij verborg de brief onder zijn trui en fietste weg. Hij had een flinke trap voor de boeg, want Bertus woonde minstens acht kilometer het land in.

Hij zou Bertus die dag niet bereiken. Allerlei tegenslagen troffen hem. Het begon met de massieve band, die van de velg liep. Er zat een fikse breuk in, zodat hij hem er niet zelf weer om kon leggen. Fietsenmaker. Niet thuis. Andere fietsenmaker. Geen andere band voorradig. Reparatie oude band. Eerst ander klusje afmaken. Anderhalf uur. Hè hè. Hij fietste weer.

Hij was nog op de straatweg, toen er een auto aankwam. Nu waren ze er in de Vlank aan gewend geraakt om erg goed op te letten als er een gemotoriseerd voertuig in de buurt was en niet ten onrechte, zoals we zullen merken. Alsof de piloot de auto rook, kwam hij met zijn vliegtuig uit de lucht schieten. Michiel reageerde onmiddellijk. Hij